

Kellega me räägime ja kellele mõju avaldame?

Eesti siseturvalisuse arengusuunad ja nägemus sellest, milline peaks olema tänapäevane politseiorganisatsioon Eestis, on selgitatavad vaatega, mille nimetus on oksüümoron – liberaalne paternalism. Selle lähenemise tõid poliitfilosoofilisse diskursusesse Cass Sunstein ja Richard Thaler oma artikliga „*Behavioral economics, public policy, and paternalism – Libertarian Paternalism*“ aastal 2003. Kokkuvõtlikult on see vaade sõnastatav järgmiselt:

Liberaalne paternalism on vaade, mille kohaselt riik võib aidata inimesel langetada valikuid, mida inimene langetaks, kui tal oleks tahtejõudu ja tarkust. Erinevalt jäigast paternalismist, mis keelab teatud asju ja lubab teisi, on pehme (liberaalse paternalismi) ülesandeks suunata valikuid, ilma sekkumata inimese valikuvabadusele.

Väga lihtsustatult on selle teooria aluseks tähelepanekud, et inimesed ei tee oma igapäevaelus parimaid võimalikke valikuid: räägivad mobiiltelefoniga autoroolis, kuritarvitavad alkoholi ja narkootikume, suitsetavad ja näiteks laenavad vastutustundetult. Riigi roll oleks, sarnaselt navigatsiooniseadmele, aidata kodanik oma valikutes õigesse kohta ehk suunata õigete valikuteni, mis on nende endi huvides.

Mis on ühist tootepaigutusel ja politseitööl?

Erasektoris on inimeste valikute suunamine avalike ja vähemavalike meetoditega tavaline praktika: disain, reklaamid, tootepaigutus jne. Maailmas on riike, kus avalik sektor kasutab teadlikult erasektorist tuttavaid liberaalse paternalismi võtteid (nt tootepaigutus). Politseirahvale on selles kontekstis ilmselt rohkem tuntud turvalise linnaplaneerimise kontseptsioon. Selle kõrval eksisteerib ka tervislik linnaplaneerimine, mille võtmeküsimuseks on see, kuidas suunata inimesi rohkem liikuma. Liberaalse paternalismi teooria avalikkuse ette toonud Sunsteini ja Thaleri raamat raputas teoreetikuid ja praktikuid mitmes riigis. Nii loodi selle käsitluse ajal Suur-Britannias valitsuse juurde isegi vastav rakuke, mis nende kontseptsioonide rakendamiseks tegeleb. Algust on tehtud ka Ameerika Ühendriikides ja Austraalias.

Miks ma tõmban paralleeli liberaalse paternalismi ja Eesti politsei vahel? Esmalt seepärast, et politseis on järjest rohkem tunda suundumust kogukonnakeskusele, mis seab esiplaanile süütegude ennetamise, inimesed ja nende vajadused (Härson 2016). Teisalt toetab teooriat reaalsus – meil on abikauged piirkonnad, kus riiki pole hädaolukorras vahetult sekkumas ja seaduse täitmist pidevalt valvamas. Nii kogukonnakeskne politseitöö kui ka riigi vähene esindatus seavad olulisele kohale iga inimese võime teha õigeid valikuid oma ohutuse tagamiseks ja seaduskuulekaks käitumiseks. Eristan neid, sest inimese enda jaoks ei pruugi seaduses sõnastatud nõudmised alati näida tema ohutuse miinimumina. Kuigi tundub, et riigiametnikud selle iseenesest mõistetavust just eeldavadki.

Kui riigil kõikjal võrdseid võimalusi vahetuks sekkumiseks ja järelevalveks pole, siis tuleb oma esindajate (nt politsei) kaudu tegeleda veelgi rohkem ja süvendatumalt inimeste väärtushinnangute kujundamisega. Eesmärgiga, et inimesed teeksid riigipoolse sunnita (heaolu, tervist, turvalisust jne suurendavaid) valikuid nii enda kui ka ühiskonna huvidest lähtuvalt. Kui klassikalist riiklikku sunnisüsteemi esindav politsei pöörab vähemalt sõnades tähelepanu kogukonnakesksele lähenemisele, on astunud oluline samm riigi rolli mõistmises väärtuste kasvataja ja valikute kujundajana.

Küsimus pole valikute piiramises, vaid paremates valikutes

Kuigi liberaalne paternalism tundub loogiline ja toimiv lähenemine, on selles peidus tugevalt liialdatud negatiivne eeldus: *inimesed ise ei tea, mis on neile ja üldsusele tegelikult hea*. Seepärast tulebki nende valikuid suunata. (Thaler & Sunstein 2008, lk 10) Olgu siinkohal öeldud, et see kriitika on lihtsustatud lähenemine ja triivib ühe küsimuse juurde, mida pole suudetud siiani lahendada: kas

inimene oma valikutega on olemuselt hea või halb? Nii on liberaalsete paternalistide fookuses pigem see, milliseid valikuid kõikidest võimalikest olemasolevatest inimene ikkagi teeb ja miks. Valimisel tehtavate vigade olemasolu ei eita ka teooria autorid, kes ütlevad, et riigi roll ei tohi olla valikute piiramine, vaid inimese suunamine nende valikute juurde, mis muudavad nende elu pikemaks, tervislikumaks ja paremaks. (Thaler & Sunstein 2008, lk 11) Ideaalis peakski riigi töö ja seadused just sellel eesmärgil põhinema.

Politsei kogemused ja kokkupuuted elanikkonnaga baseeruvad enamasti olukordadel, kus keegi on teinud valiku(d), mis pole nende endi või ümbritsevate inimeste suhtes andnud häid tulemusi. Nimetagem neid halbadeks valikuteks, millega tegelemisel on mõju sellele, kuidas politseinikud ümbritsevat ja inimesi tõlgendavad. Siinkohal ei hakka ma välja tooma ühtegi konkreetset näidet, aga jälgides endiste või praeguste politseinike sõnavõtte, on need tihti kantud tuntavast negatiivsest ja rikkumisele keskenduvast alatoonist. Sageli jääb arusaamatuks, kas halbade valikute tegijate puhul räägitakse suuremast grupist, kogu ühiskonnast või ikkagi vähemusest.

Kuigi Eesti politsei on sõnades väärtuste kasvatajana kogukonnakesksusele orienteeritud, on selgelt tunda vahet sõnastatud eesmärgi ja reaalsuse vahel. Osaliselt on see seotud sellega, et vaid negatiivsete kokkupuudete najal on keeruline hoida usku sellesse, et inimesed on tegelikult head. Selle põhjal arenev võõrandumine kogukonnast ja küünilisus politseis on teadlastele eraldi uurimisteemaks. Oma mõju on ka „õhema riigi“ kontseptsiooni, mis eeldab ametkondade igalt ametnikult palju rohkem, kui ilmselt suudetakse anda. Kõige muu seas eeldab väiksem isikkoosseis igalt liikmelt säravat oskust olla oma töös asendamatu andekas, teadlik, kirglik valdkonna suhtes ja pädev. Kellegi väärtuste kasvataja roll eeldab selle rolli peenhäälestuse ja vastutuse põhjalikku tundmist.

Mõjutamise keerukas kunst

Sunstein ja Thaler toovad välja, et inimesed eelistavad valikuid, mis on nende lähikonnas, kogukonnas laiemalt ja ühiskonnas tervikuna aktsepteeritud. (Thaler & Sunstein 2008, lk 59) Lihtsustatult öeldes juhindutakse peamiselt sellest, mida teevad teised ja mida teised aktsepteerivad. Keegi ei jaksa lõpmatuseni erineda, oponentide ja väline tunnustus on meile oluline. Rääkimata loomulikust kuulamise vajadusest.

Seepärast on äärmiselt oluline tunda ja kujundada nende (enamuse) valikuid, kes teiste (vähemuse) valikuid kujundavad. Kui riik rõhutab kommunikatsioonis hälbiva vähemuse olemasolu ja tegusid, tugevdatakse sellega nende eksistentsiaalseid põhjendusi, kinnitades neile, et neile sarnaseid on veel. Nii mõjutatakse ka pilti sellest, milline on enamus, kellest peaks ja võiks oma valikutes juhinduma.

Me teame, et enamik inimesi on õiguskuulekad ja teevad häid valikuid, aga neid ei ole avalikkuse jaoks olemas. Selle lähenemisega on riigiasutused oma kommunikatsioonis aastaid rehabiliteerinud hälbivat käitumist ja valesid valikuid. Kas näiteks liiklusrikkumiste hulga rõhutamine ja iga tõsisema liiklusrikkumise meediakangelaseks tegemine kannab ennetavat või rikkumisi rehabiliteerivat efekti? Eriti, kui puudub tasakaal ja ei räägita sellest, kuidas häid valikuid tegev enamus liikluses käitub või milline on rikkujate osakaal kõikide liiklejate koguarvust. Küsimus on isegi sügavam, kas riik, kes peab pedantset arvestust rikkumiste üle, omab üldse objektiivset vaadet kõiki osapooli võrdsest käsitleva reaalsuse kohta? Võiks küsida, kas sellise kommunikatsiooni mõjusid ja ennetussõnumi efektiivsust on selles kontekstis kunagi kvalitatiivselt hinnatud? Kui ei, siis miks seda tehakse?

Kirglik pühendumine halbade valikutega vähemusele toob kaasa veel ühe kõrvalnähu. Seaduskuulekal enamusel puudub nende teemakäsitlustega sügav side ja seepärast ei soovita neid sõnumeid tarbida ega vahendada. See õõnestab valikuid kujundava enamuse kontseptsiooni, kes taanduvad avalikust diskussioonist ja väärtuste kujundaja positsioonist. Sellise nähtuse olemasolu oli

kõige selgemalt tajuda avalikes sõnavõttudes ja aruteludes, mis puudutasid pagulasi ja omasooliste abielu.

Riigi avatus, seadusloome hea eesmärk ja selgelt tajutav inimestele pühendumine on paratamatus, mida kogu avalik sektor peab mõistma ja väärtustama. Tuleb mõista, et seadust järgitakse ainult siis, kui selles kirjeldatu vajadus on mõistetud ja inimesed seda aktsepteerivad. Riigil pole kunagi piisavalt sunnimehhanisme, millega kõike kontrollida, seega tuleb leida alternatiive. Inimeste valikute parandamine on kriitilise tähtsusega, aga eeldab sügavamaid teadmisi. Seni, kuni riigi esindaja räägib kergliiklejatele, et „seadus näeb ette“ kiivri, helkurite-tulede-vilede olemasolu, selle asemel, et rääkida sellest, kui ohutuse miinimumist, tajub see riigiesindaja oma rolli inimeste valikute kujundaja ja väärtuste kasvatajana valesti. Õigemini ei taju seda üldse. See lihtsalt on märksa peenem kunst kui rikkumistele keskendumine, seaduse tsiteerimine või karistusest rääkimine.

Kasutatud kirjandus

Härson, T. (2014). „Elmar Vaher: maakonnapolitsei olgu näoga inimeste poole“ (intervjuu peadirektor Elmar Vaheriga PPA siseveebis, avaldatud 18.07.2014)

Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2008). „Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness“. Penguin Group.